

KOSOVA CUMHURİYETİ'NDEKİ OSMANLI DÖNEMİ CAMİ ANA GİRİŞLERİNİN TESPİTİ VE DEĞERLENDİRİLMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Buket İLTER ALPER

Yüksek Mimar; Dr. Türk Sanatı, İzmir, Türkiye buketalper@gmail.com ORCID ID: 0000-0001-7271-0069

İlter Alper, Buket. "Kosova Cumhuriyeti'ndeki Osmanlı Dönemi Cami Ana Girişlerinin Tespiti ve Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma". idil, 100 (2022 Aralık): s. 1736-1753. doi: 10.7816/idil-11-100-06

ÖZ

Balkanlarda günümüz "Kosova Cumhuriyeti" toprakları, Osmanlı'nın yüzyıllarca süren hakimiyetinde kalmıştır. İmparatorluğun bu coğrafyada bıraktığı sayısız eserin çoğunluğu zarar görerek yok olsa da günümüze ulaşabilenler Osmanlı İmparatorluğu'nun çeper bölgelerde bıraktığı mimarlık mirasımızın dikkate değer örnekleridir. Çalışma, Kosova Cumhuriyeti'nin Priştine, Prizren, Yakova ve İpek şehirlerinde yer alan, Osmanlı döneminde inşa edilmiş camilerin ana girişlerini tasarım ve süsleme özellikleri ile tanıtarak Osmanlı mimarisinin taçkapı geleneği içinde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Günümüze ulaşabilen ana girişler arasından bir çerçeve ile vurgulanarak yapının cephesinde belirgin bir yer edinmiş ya da tasarımı ve süslemeleri ile ön plana çıkarlar seçilmiş; bunlar konumları, mimari form, malzeme, barındırdıkları unsurlar ve süsleme özellikleri ile ele alınmıştır. Çalışmada camilerin sadece harim ana girişleri üzerinde durulmuştur. Camilerde yer alan ana girişlerin büyük bir çoğunluğu taşıntı yapmaksızın yapı önyüzü ile aynı düzlemde yer almaktadır ve silmeli bir bordür ile oluşturulmuş dikdörtgen bir çerçeveye sahiptir. Ana girişler süsleme programı açısından oldukça sadedir. Girişlerin cephede vurgulanmasını sağlayan ana öge, çerçeveyi oluşturan silmelerdir. Bunun haricindeki süslemenin büyük bir kısmını gülbezeler oluşturmaktadır. Osmanlı mimarisinde yapının önem verilen unsurlarından bir tanesi olan taçkapıların Kosova'da nasıl şekillendiğinin araştırılması ve Osmanlı dönemi Anadolu örnekleri ile karşılaştırılması amaçlarımızdan biri olmuştur. Bu bağlamda ana girişlerin taçkapı unsurlarını barındırıp barındırmadıkları belgelenmiş ve var olan taçkapı unsurlarının gelişim ve değişimleri izlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kosova, Balkanlar, Ana Giriş, Taçkapı, Osmanlı Mimarlığı

* Çalışma Ege Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir. (Proje Numarası:13-TDAE-002).

Makale Bilgisi:

Geliş: 29 Eylül 2022

Düzeltilme: 13 Kasım 2022

Kabul: 14 Aralık 2022

© 2022 idil. Bu makale Creative Commons Attribution (CC BY-NC-ND) 4.0 lisansı ile yayımlanmaktadır.

Giriş

Taçkapılar hemen her devir ve coğrafyada anıtsal Türk-İslam mimarisinin önemli mimari unsurlarından biri olmuştur. Osmanlı öncesi Anadolu Türk mimarisinde cepheden yüksek, dışarı taşkın prizmatik kitleleri ve yoğun süslemeleri ile yapının en belirgin elemanıdır. Bu dönemde taçkapı genel hatları ile, dışa taşkın süsleme bordürleri ile çevrili dikdörtgen prizma kütleinin ortasında yer alan bir ana niş, karşılıklı yerleştirilmiş yan nişler, köşe sütunceleri ve ana nişin arka duvarında yer alan kapı açıklığından oluşmaktadır (Kuban, 1978: 140). Bu geleneksel şema, söz konusu dönemde yapının işlevi ne olursa olsun hemen hemen tüm anıtsal yapılarda uygulanmıştır. Osmanlı dönemi camilerinde mimari programa eklenen son cemaat yeri, avlu gibi mekanlar ve yapısal gelişmeler sonucunda taçkapılar, kitlesel etkisini kaybetmekle birlikte, geleneksel tasarım şemasını koruyarak gelişimini sürdürmüştür. Tasarımın bazı unsurları terk edilmiş ancak taçkapılar yapının ön plana çıkan elemanı olmaya devam etmiştir (Ödekan, 1988:521). Anadolu Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait yapıların taçkapıları araştırmacılar tarafından kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Osmanlı dönemi ile ilgili taçkapı çalışmalarının çoğu Anadolu'da başkentlerde yer alan büyük ölçekli yapılarda yoğunlaşmıştır. Ancak bu yapılar Osmanlı mimari üretiminin sadece bir kısmını oluşturmaktadır. Balkanlar gibi çevre coğrafyalarda Osmanlı döneminin daha mütevazı yapılarının görece "basit" girişleri ise yeterli ilgi görmemiştir. Osmanlı sanatını ve mimarisini daha iyi anlamak için Balkanlar gibi çeper bölgelerdeki ve en az Anadolu topraklarındaki çağdaşları kadar değerli olan bu yapıların mimari öğelerinin incelenmesinin Osmanlı mimarlığı alanındaki çalışmalara katkı sağlayacağı kanaatindeyiz. Bu çalışma, Türk mimarisinin hemen her döneminde yapının önem verilen mimari elemanlarından bir tanesi olan ana girişlerin, Kosova'da Osmanlı döneminde inşa edilen camilerdeki örneklerini tespit ederek tanıtmayı ve değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Günümüz Kosova Cumhuriyeti'nin toprakları, 1389 yılından 1912 – 1913 Balkan Savaşlarına kadar yaklaşık beş yüzyıl Osmanlı devleti yönetiminde kalmıştır ve bu sürede inşa edilmiş dini ve sivil mimariye ait çok sayıda eseri barındırmaktadır. Balkan coğrafyasındaki merkezi konumu sebebi ile de birçok farklı kültüre ev sahipliği yapan bu topraklar, çok kültürlü yapısını günümüzde de korumaktadır. Bu sebeple bu coğrafyadaki eserler yerel etkilerin izlenmesi açısından da oldukça dikkate değerdir.

Kosova, Güneydoğu Avrupa'da Balkan Yarımadası'nın iç kesimlerinde yer almaktadır. Balkanlardaki merkezi konumunun da sebebi ile tarihsel olarak çeşitli etkilerin kavşağında bulunmuş bir bölgedir. Antik çağlardan günümüze değin bu topraklar farklı milletlere ev sahipliği yapmış; çeşitli kültür, gelenek ve devletlerin buluşma noktası olmuştur. Kosova Ovasında 1389'da gerçekleşen Birinci Kosova Savaşı ile Osmanlı egemenliği bölgede kurulmaya başlanmış ve Osmanlılar tarafından Kosova ismi kullanılmıştır. 880/1475 tarihli tahrir defterine göre Kosova sahrası Rumeli Beylerbeyliğine bağlı Vulçitrin ve Üsküp sancakları içerisinde kalmaktadır. Kosova vilayeti ise 1877 yılında kurulmuştur. 1879 tarihli salnâmeden anlaşıldığı kadarıyla vilayet, Priştine, Üsküp, Prizren, Yenipazar ve Debre sancaklarından meydana geliyordu. Bu sancaklar ve bağlı kazaların idari bölümlenmeleri zaman zaman değişikliğe uğramış, Kosova Vilayetinin sınırları da bu taksimata bağlı olarak küçülmüş ya da genişlemiştir (Aktepe, 2002: 216-219).

Balkan Savaşları ve ardından gelen I. Dünya Savaşının sonucunda Osmanlı devleti idaresinden çıkan Kosova, Sırp hakimiyetine geçmiştir. 1818-1940 yılları arasında Hırvat- Sloven Krallığı ve Krallık Yugoslavya'sı egemenliğinde kalmış, 1944-1991 yılları arasında Sosyalist Federatif Yugoslavya Cumhuriyeti sınırları içerisinde yer almıştır. Bu dönemde Sırbistan'a bağlı bir özerk bölge statüsü elde etmiş ancak 1989 yılında 1974 Federal anayasasının güvence altına aldığı Kosova'nın özerklik hakkı elinden alınmıştır. Kosova, 1999'da yaşanan silahlı çatışmaların ardından 17 Şubat 2008'de bağımsızlığını ilan etmiştir (Aruçi, 2002: 219- 221; İbrahimgil- Konuk, 2006: XIX-XXI).

Günümüz Kosova Cumhuriyeti, kuzeydoğudan Sırbistan, kuzeybatıdan Karadağ, güneyden Arnavutluk, güneydoğudan da Kuzey Makedonya ile çevrilidir. Ülkenin başkenti Priştine'dir. Osmanlı egemenliğinde Kosova'nın Priştine, Prizren, İpek ve Yakova gibi şehirlerinde 16. yüzyılda imar faaliyetleri yoğunlaşmış ve bu şehirler birer Türk kenti karakterine bürünmüştür. Balkan coğrafyasındaki Osmanlı dönemi yapılarının büyük bir çoğunluğu, Balkanların savaşlar ile dolu tarihinde tahrip olmuş ya da çeşitli onarımlar ile özgünlüğünü yitirerek günümüze gelebilmiştir. Kosova'da bu tahribata sebep olan olayların en önemlileri; 1689 yılında gerçekleşen Avusturya istilası, I. ve II. Dünya Savaşları ve 1998-1999 yılı Kosova Savaşı¹ olarak sıralanabilir.

Çalışmada, Kosova Cumhuriyeti'nin Priştine, Prizren, İpek, Yakova ve Kaçanik şehirlerinde yer alan, 15-20. yüzyıl aralığında Osmanlı döneminde inşa edilmiş camilerin ana giriş örnekleri mimari ve süsleme özellikleri ile incelenmiştir. 2001 yılında yapılmış olan envanter çalışmasında Kosova'da günümüze ulaşabilen 67 adet cami tespit edilmiştir (İbrahimgil-Konuk, 2006: XXV). Makalede günümüze gelebilen bu yapılardan ana girişleri bir çerçeve ile vurgulanan ya da tasarımı ve süslemesi ile yapının cephesinde belirgin

bir yer edinen 25 adet örnek tanıtılmıştır. Ana girişler; bulundukları yapının cephe organizasyonundaki konumları, malzeme, mimari form, barındırdıkları taçkapı unsurları ve süsleme özellikleri açısından incelenmiştir.

Seçtiğimiz ana girişlerin yer aldığı yapılar; İpek'te Hasan Bey Camii¹, Fatih Camii², Defterdar Camii³, Kurşunlu Camii⁴, Muslih Ağa Camii⁵, Kaçanik Sinan Paşa Camii⁶, Priştine'de Fatih Camii⁷, Sultan Murad Camii⁸, Piri Nazır Camii⁹, Lab Camii, Yaşar Paşa Camii¹⁰, Suud Efendi Camii¹¹; Prizren'de Suzi Çelebi Camii, İlyas Kuka Camii, Saraçhane Camii, Gazi Mehmet Paşa Camii¹², Sinan Paşa Camii¹³, Emin Paşa Camii¹⁴; Yakova'da Rugova Hasan Ağa Camii¹⁵, Hadım Camii¹⁶, Hacı Ömer Camii¹⁷, Mahmut Paşa Camii¹⁸,

¹ Caminin inşa kitabesi bulunmamaktadır. Ancak yapının banisi olan Hacı Hasan Bey 1462-1485 yılları arasında İpek sancak Beyliğini üstlenmiştir. Bu sebeple yapı 15. yüzyılda inşa edilmiş olmalıdır. Yapı hakkında detaylı bilgi için bkz. İbrahimgil- Konuk, 2006: 317-318.

² Yapı, 15. yüzyılın ikinci yarısında Fatih Sultan Mehmet tarafından inşa ettirilmiştir. Yapı hakkında detaylı bilgi için bkz. İbrahimgil- Konuk, 2006: 338-344; Vırmiça, 2009: 92-102; Drançolli, 2011: 116.

³ Defterdar Mehmet Efendi tarafından 16.yüzyıl sonu, 17. yüzyılın başlarında yaptırılmıştır. Yapı hakkında detaylı bilgi için bkz. Ayverdi, 1981: 42-43; İbrahimgil- Konuk, 2006: 298-305. 1999 yılı iç savaşından sonra geçirdiği restorasyon için bkz. Berti, 2012: 42-54.

⁴ İnşa kitabesi bulunmayan yapı araştırmacılar tarafından 17. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Yapı hakkında detaylı bilgi için bkz. Ayverdi 1981: 44-45; İbrahimgil- Konuk, 2006: 352-355.

⁵ Yapı kitabesine göre H. 1173/M.1759-60 tarihinden önce inşa edilmiştir. Yapı hakkında detaylı bilgi için bkz. Ayverdi, 1981: 45; İbrahimgil- Konuk, 2006: 356- 363.

⁶ Yapı kitabesine göre H.1003/M.1594-95 yılında Sinan Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Yapı hakkında detaylı bilgi için bkz. Ayverdi, 1956: 169; Ayverdi, 1981: 173-75; Vırmiça, 1999: 353-358.

⁷ Taçkapısında yer alan kitabesine göre H.865/M.1461-62 yılında inşa edilmiştir. Kitabe ve yapı hakkında detaylı bilgi için bkz. Hafız-Asım, 1977: 76; Ayverdi, 1981: 154-156; İbrahimgil- Konuk, 2006: 412-421; Kosova Kitabeleri, 2014: 37.

⁸ Yapının mihrap duvarının dış cephesinde bulunan onarım kitabelerine göre yapının temellerinin 1. Sultan Murat tarafından atıldığı ve Fatih Sultan Mehmet Han zamanında tamamlandığı bilinmektedir. 1389 yılı yapının temellerinin atıldığı yıl olarak kabul görmektedir. Yapı hakkında detaylı bilgi için bkz. Ayverdi, 1981:157-158; Vırmiça,1999: 215-218; İbrahimgil- Konuk, 2006: 493-501.

⁹ İnşa kitabesi bulunmayan caminin 16. yüzyılda Piri Mehmet Paşa tarafından inşa ettirildiği tahmin edilmektedir. Yapı hakkında detaylı bilgi için bkz. Vırmiça, 1999: 225-227; İbrahimgil-Konuk, 2006: 430-434; Göktaş, 2016: 174-187.

¹⁰ Yapı kitabesine göre, H.1250/M.1834-35 yılında Üsküp valisi Yaşar Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Kitabesi ve yapı hakkında detaylı bilgi için bkz. Hafız-Asım, 1977: 79-80; Ayverdi, 1981: 158-160; Vırmiça,1999: 218-221; Kosova Kitabeleri, 2014: 67.

¹¹ Yapının inşa tarihine ilişkin araştırmacıların farklı görüşleri bulunmaktadır. Vırmiça, Viçitrin Sancağının tahrir defterlerinde Hasan Emin Ağa Mescidi Mahallesinin yer alması sebebi ile H.977/M.1569 tarihinden önce inşa edildiğini söylemektedir. İbrahimgil ise giriş kapısının üzerinde, "Tarih es-Suud Efendi- sene 1315" yazılı rozet şeklindeki kitabeden yola çıkarak caminin H.1315/M.1897 tarihinde inşa edildiğini kabul etmektedir. Yapının inşa tarihine yönelik araştırmalardan bağımsız olarak, taçkapının H.1315/M.1897 tarihinde yapıldığını kabul etmekteyiz. Detaylı bilgi için bkz. Vırmiça, 1999: 227-230; İbrahimgil- Konuk, 2006: 474-479.

¹² Kitabesine göre H.981/M.1573-74 yılında Köstendil Sancakbeyi Gazi Mehmed Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. İnşa kitabesi ve yapı hakkında detaylı bilgi için bkz.; Özergin- Kalesi- Eren, 1968: 80-81; Ayverdi, 1981: 185-189; Vırmiça, 1999: 35-40; İbrahimgil- Konuk, 2006: 596-603.

¹³Yapının inşa kitabesi bulunmamakla beraber 17. yüzyılın ilk yıllarında Sufi Sinan Paşa tarafından yaptırıldığı gerek kaynaklardan gerekse mihrap üzerindeki kitabesinden anlaşılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz.: Özergin-Kalesi- Eren, 1968:80-82; Ayverdi, 1981: 189; Vırmiça,1999: 26.

¹⁴ Cami kitabesine göre H.1247/M.1830-31 yılında Mehmed Emin Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Yapı hakkında detaylı bilgi için bkz.; Ayverdi, 1981: 180-181; Vırmiça, 1999: 41-44; İbrahimgil-Konuk, 2006: 581-587; Özergin-Kalesi- Eren, 1968: 87; Kosova Kitabeleri, 2014: 77.

¹⁵ Cami kitabesine göre H.988/ M.1580-81 tarihinde inşa ettirilmiştir. Yapı hakkında detaylı bilgi için bkz.; Kiel-Hafız, 1978: 411-422.

¹⁶Yapı, H.1003/M.1594-95 yılında Hadım Süleyman Ağa tarafından inşa ettirilmiştir. Yapı hakkında detaylı bilgi için bkz.: İbrahimgil- Konuk, 2006: 15-22; Drançolli, 2011: 28; Ayverdi, 1981: 313-314.

¹⁷Yapı, ana giriş kapısının üzerine işlenmiş olan kitabesine göre H.1164/M.1750- 51 yılında inşa edilmiştir. Yapı hakkında detaylı bilgi için bkz. Ayverdi, 1981: 312-313; İbrahimgil- Konuk, 2006: 6-11.

¹⁸ İnşa kitabesi bulunmayan yapının Prizren mutasarrıfı olan Mahmud Paşa tarafından inşa ettirildiği bilinmektedir. Mahmud Paşa'nın H.1224/M.1809-10 yılında bu göreve atanmış ve 1830'lara kadar görevini sürdürmüştür. Yapı

Kosar Camii¹⁹, Molla Yusuf Camii²⁰ ve Seyfeddin Ziya Camii²¹ dir.

İncelediğimiz camilerin on dört adedi 15 ve 16. yüzyılda inşa edilmiştir, diğerleri ise daha sonraki dönemlere aittir. Bilindiği üzere bölgede yaşanmış olan doğal afet ve savaşlar sonucu yapılar zarar görmüş ve çeşitli dönemlerde onarımdan geçmiştir. Günümüzde ayakta kalabilen eserler de pek çok inşa evresine sahiptir. Yapıların bir bölümü aldıkları hasarlar ve kimi zaman da bunların sonucunda yapılan onarımlar ile özgünlüğünü kısmen veya tamamen yitirmiştir. Eserlerin ana girişleri de zaman içerisinde yapılan değişiklikler ile bugüne ulaşabilmiştir. Dolayısı ile örneklerimizin bazılarında yapının inşa tarihi ile taçkapının tarihlendirmesi aynı değildir. Örneğin, Priştine Sultan Murad Camii 15. yüzyıla tarihlendirilmesine rağmen, ana girişinin yapının 1902-03 tarihli onarımında elden geçtiği anlaşılmaktadır. Örneklerimizde son cemaat yerlerindeki eklentiler ve hatalı restorasyonlar sebebi ile unsurları değişikliğe uğrayan ana girişlere de rastlanmaktadır. İpek Hasan Bey Camii, Prizren İlyas Kuka Camii, Yakova Rugova Hasan Ağa Camii, Yakova Molla Yusuf Camii ve Priştine Suud Efendi Camii'nde sonradan eklenmiş olan son cemaat yerleri ana girişlerin günümüzdeki görünümünde değişikliğe yol açmıştır.

Cephe Organizasyonundaki Konumu

Cami mimarisinde, Anadolu Selçuklu döneminden itibaren, ana girişler çoğunlukla mihrap ile aynı doğrultuda olacak şekilde kuzey cephenin orta aksında konumlandırılmıştır. Erken ve klasik dönem Osmanlı mimarisinde de bazı istisnalar haricinde bu aks korunmuştur (Çakmak, 2001:11; Karademir, 2014: 377). Kosova'da çalışma kapsamımızdaki Osmanlı dönemi camilerinin hemen hepsinde tek bir ana giriş bulunmaktadır ve bu ana giriş çoğunlukla mihrap ile aynı eksende olmak üzere yapının kuzey cephesinin ortasına yerleştirilmiştir. Ana girişler çoğunlukla cephenin ortasında konumlansa da istisnaları da bulunmaktadır. Örneğin, Prizren Saraçhane Camii'nde ana giriş mihrap aksının batısında yer almıştır. Büyük bir çoğunluğu son cemaat yerine sahip olan Kosova'daki Osmanlı dönemi camilerinde, bazı yapılarda son cemaat yerinin üst örtüsü genişlik, yükseklik, süsleme veya form olarak farklılaşarak ana giriş vurgulanmıştır. Priştine Fatih Camii'nde orta gözdeki kubbe daha yüksek tutulmuştur (Fotoğraf 1). Yakova Hadım Camii'nin üç gözlü son cemaat yerinde, iki yan gözün üzeri çapraz tonoz, ortadaki ise kubbe ile örtülüdür (Fotoğraf 2).

Fotoğraf 1: Priştine Fatih Camii son cemaat yeri.
(Yazarın kişisel arşivi, 2015)

Fotoğraf 2: Yakova Hadım Camii son cemaat yeri.
(Yazarın kişisel arşivi, 2015)

Tipolojik Değerlendirme

Osmanlı dönemi camilerinde son cemaat yerinin plan şemasına katılığı, kuzey cephede yer alan harim taçkapılarının boyutları ve cepheden taşıntısını etkilemiştir. Taçkapı yapının uzaktan kavranabilen bir ögesi olmaktan çıkmış ve Selçuklu döneminde sahip olduğu dışa taşkın kitlesel etkisi kaybolmuştur. Ancak, niş,

da bu dönemde inşa edilmiştir. Yapı hakkında detaylı bilgi için bkz. Ayverdi, 1981: 314-315; İbrahimgil- Konuk, 2006: 75-81.

¹⁹ Yapı minberin kemer alınlığında yer alan kitabesine göre H.1220/M.1805-06 yılında inşa edilmiştir. Yapı hakkında detaylı bilgi için bkz. İbrahimgil- Konuk, 2006: 71-72.

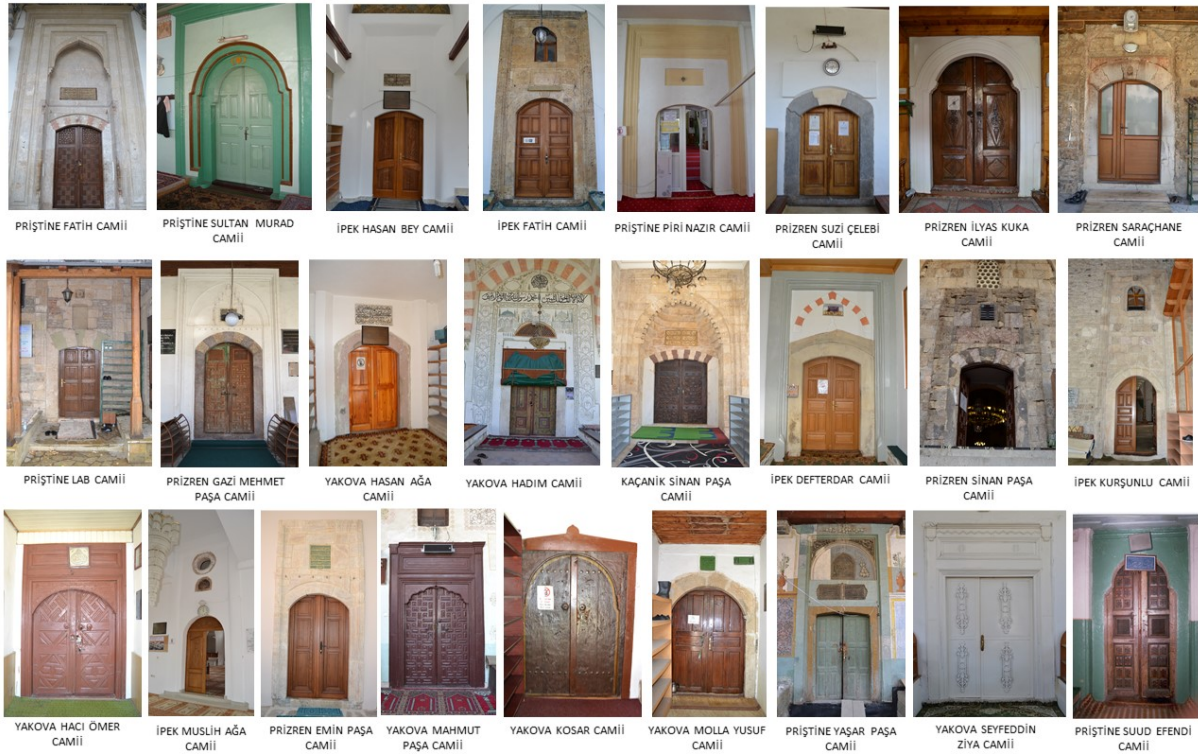
²⁰ Yapı ana giriş kapısı üzerinde yer alan kitabesine göre H.1227/M. 1812-13 yılında inşa edilmiştir. Yapı hakkında detaylı bilgi için bkz. Ayverdi, 1981: 315; İbrahimgil- Konuk, 2006: 83-84.

²¹ Kitabesi bulunmayan cami 19. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Yapı hakkında detaylı bilgi için bkz. Ayverdi, 1981: 315; Vırmaça, 1999: 48.

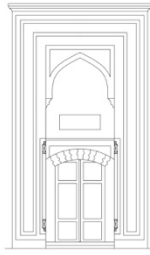
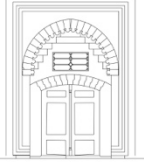
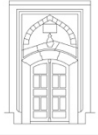
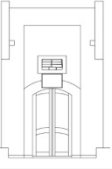
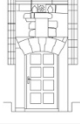
niş örtüsü ve çerçeve ile belirlenen genel taçkapı kompozisyonu korunmuştur (Ödekan, 1988: 521).

Kosova'da cami ana girişleri ise genel hatları itibarıyla cepheden taşıntısı oldukça az ve bir niş derinliğine sahip olmaksızın cephe düzlemiyle neredeyse hem yüz silmelerden oluşturulan bir dikdörtgen çerçeve ile belirginleştirilmiş açıklıklardır (Tablo 1). Bilindiği üzere yığma yapılarda yapı kütlelerinin boyutları ile duvar kalınlığı paralellik göstermektedir. Daha küçük ebatlı yapılarda, duvar kalınlığının azalması ana nişin derinliğini de etkilemektedir. Kosova'daki camilerde, gerek yapıların ölçeği itibarıyla duvar kalınlığının az olması gerekse de ana girişlerin dışa taşkın olmaması, ana nişin bulunmayışında etkili olmuştur. Çerçevenin beden duvarından dışarı doğru yaptığı taşıntıyla beraber yapının beden duvarının kalınlığının elverdiği ölçüde sığ bir niş oluşabilmiştir. İncelediğimiz camilerde ana girişi bir ana niş derinliğine sahip iki yapı bulunmaktadır. Bunlar, Priştine Fatih Camii (15. yüzyıl) (Fotoğraf 3) ve Kaçanik Sinan Paşa Camii'dir (16. yüzyıl) (Fotoğraf 4).

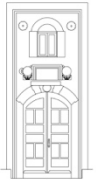
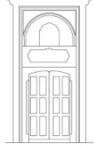
Korunan az sayıda anıt, herhangi bir kategorik değerlendirme yapmayı zorlaştırsa da 15. ve 16. yüzyıla tarihlenen ana girişler genel olarak bir dikdörtgen bir çerçeve ile çevrelenmiş, basık kemerli açıklıklardır. Çerçeve genellikle cephe ile aynı düzlemde ya da hafif bir taşıntıya sahiptir ve silmeler ile profilendirilmiştir. Ana girişlerin çoğunda niş derinliği bulunmaz (Tablo 2). 17. yüzyıldan sonra bu şema korunurken, giriş açıklığı örtülerinde yuvarlak kemerler de yer almaya başlamıştır (Tablo 3).

Tablo 1: Kosova' da incelenen cami ana girişlerinin görünüşlerini gösterir tablo.

					
PRİŞTİNE FATİH CAMİİ	PRİŞTİNE PİRİ NAZİR CAMİİ	PRİZREN GAZİ MEHMET PAŞA CAMİİ	YAKOVA HADİM CAMİİ	KAÇANIK SİNAN PAŞA CAMİİ	
					
İPEK DEFTERDAR CAMİİ	İPEK HASAN BEY CAMİİ	PRİZREN SARAÇHANE CAMİİ	PRİŞTİNE LAB CAMİİ	PRİZREN SUZİ ÇELEBİ CAMİİ	YAKOVA HASAN AĞA CAMİİ

Tablo 2: Kosova' da 15-16. yüzyıllara ait ana girişleri gösterir tablo.

				
İPEK FATİH CAMİİ	PRİZREN SİNAN PAŞA CAMİİ	İPEK KURŞUNLU CAMİİ	YAKOVA HACI ÖMER CAMİİ	İPEK MUSLİH AĞA CAMİİ
				
PRİZREN EMİN PAŞA CAMİİ	YAKOVA MAHMUT PAŞA CAMİİ	YAKOVA KOSAR CAMİİ	YAKOVA MOLLA YUSUF CAMİİ	PRİŞTİNE YAŞAR PAŞA CAMİİ
				
YAKOVA SEYFEDDİN ZİYA CAMİİ	PRİŞTİNE SULUD EFENDİ CAMİİ	PRİZREN İLYAS KUKA CAMİİ	PRİŞTİNE SULTAN MURAD CAMİİ	

Tablo 3: Kosova' da 17-20. yüzyıllara ait ana girişleri gösterir tablo.

Fotoğraf 3: Priştine Fatih Camii ana girişi. (Yazarın kişisel arşivi, 2015)

Fotoğraf 4: Kaçanik Sinan Paşa Camii ana girişi. (Yazarın kişisel arşivi, 2015)

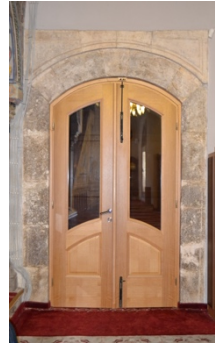
Ana girişler harime bakan yüzde çoğunlukla kemerli ya da lentolu açıklıklardan ibarettir. İncelediğimiz örneklerden Priştine Fatih Camii (Fotoğraf 5), Prizren Gazi Mehmet Paşa Camii (Fotoğraf 6), Prizren Sinan Paşa Camii'lerinin (Fotoğraf 7) ana girişleri harime bakan yüzde sade bir çerçeve ile vurgulanmıştır. Prizren Emin Paşa Camii'nde (Fotoğraf 8) ise taş sövelerin üzerine oturan yuvarlak kemerli açıklığın etrafı duvar resimleri ile süslenmiştir.

Fotoğraf 5: Priştine Fatih Camii ana girişi harime bakan yüzü. (Yazarın kişisel arşivi, 2015)

Fotoğraf 6: Prizren Gazi Mehmet Paşa Camii ana girişi harime bakan yüzü. (Yazarın kişisel arşivi, 2015)

Fotoğraf 7: Prizren Sinan Paşa Camii ana girişi harime bakan yüzü. (Yazarın kişisel arşivi, 2015)

Fotoğraf 8: Prizren Emin Paşa Camii ana girişi harime bakan yüzü. (Yazarın kişisel arşivi, 2015)

Malzeme

Ana girişlerde kullanılan ana malzeme düzgün kesme taş ve mermerdir. Taş, başta çerçeveyi oluşturan silmeler ile ana girişin yüzeyi olmak üzere kemerler ve söveler gibi tüm unsurlarda farklı ebatta tercih edilmiştir. Yakova Hadım Camii, Prizren Gazi Mehmet Paşa Camii, İpek Muslih Ağa Camii, Priştine Yaşar Paşa Camii, Priştine Suud Efendi Camii, Priştine Sultan Murad Camii ana girişlerin kimi unsurları günümüzde boyalıdır, bu sebeple malzemesi anlaşılamamıştır. Osmanlı döneminde Kosova ile sıklıkla aynı idari taksimat içerisinde yer alan günümüz Makedonya Cumhuriyeti'nin Üsküp ve Manastır şehirlerinde yer alan kimi yapılarda ana giriş çerçevelerinin tuğla ile oluşturulduğu ve üzerinin sıvanarak silmelerin şekillendirildiği bilinmektedir (İlter Alper-Bubur, 2021:215). Kosova'da günümüzde sıvalı ve boyalı olan girişlerde benzer örneklerin olabileceğini düşünüyoruz. Örneğin; İpek'te yer alan Muslih Ağa Camii'nin (Fotoğraf 13) beden duvarları tuğla ile örülmüştür. Ana girişinin de günümüzde boyalı olan çerçevesinin tuğla ile örülmüş olması muhtemeldir. Ancak bunun anlaşılabilmesi için sıva raspası ile yapılacak daha

detaylı bir çalışmaya ihtiyaç vardır.

Yakova'da Hacı Ömer (18. yüzyıl) (Fotoğraf 9), Mahmut Paşa (19. yüzyıl) (Fotoğraf 10), Seyfeddin Ziya (19. yüzyıl) (Fotoğraf 11) ve Kosar (19. yüzyıl) (Fotoğraf 12) camilerinin ana girişleri ahşaptan imal edilmiştir. Birbirine yakın tarihlerde inşa edilmiş, aynı şehirde bulunan bu girişler, çoğunlukla taş işçiliği ile üretilmiş olan silme, saçak, kitabe gibi taçkapı unsurlarının ahşap malzeme kullanılarak üretilmesi açısından dikkat çekicidir.

Fotoğraf 9: Yakova Hacı Ömer Camii ana girişi. (Yazarın kişisel arşivi, 2014)

Fotoğraf 10: Yakova Mahmut Paşa Camii ana girişi. (Yazarın kişisel arşivi, 2014)

Fotoğraf 11: Yakova Seyfeddin Ziya Camii ana girişi. (Yazarın kişisel arşivi, 2014)

Fotoğraf 12: Yakova Kosar Camii ana girişi. (Yazarın kişisel arşivi, 2014)

Taçkapı Unsurları

Osmanlı öncesi Anadolu Türk taçkapı tasarım şeması birkaç mimari unsurdan oluşur. Dışa taşkın bloğu çerçeveleyen bezemeli bordür ve silme dizileri, mukarnaslı bir kavsara veya sivri kemerli tonozla örtülen ana niş, ana nişin yan duvarlarında karşılıklı yerleştirilmiş yan nişler, köşe sütunceleri ve nişin arka duvarında yer alan genellikle basık bir kemerle örtülü bir kapı açıklığı taçkapıyı oluşturmaktadır (Ünal, 1982: 17-18). Osmanlı döneminde bu unsurların çoğu muhafaza edilmiş, bir kısmı evrilmiş, bir kısmı ise pratik nedenlerle veya basitlik adına terk edilmiştir (Ödekan, 1988: 521-524). Anadolu Selçuklu taçkapılarına kıyasla oldukça sade olan erken dönem Osmanlı taçkapılarında silmeler ile oluşturulmuş ve giriş açıklığını üç yönden kuşatan çerçeve, ana girişin cephede belirgin bir yer edinmesini sağlayan ana unsurdur. Silmeler taçkapı çerçevesini belirginleştirirken, ana girişlerin üzerinde konumlanışları ve bir araya gelişleri açısından çeşitlilik göstermektedir (Çakmak, 2001: 29). Klasik dönemde de silmeler taçkapı tasarımının ana ögesi olmaya devam etmiştir. Mimar Sinan, taçkapı çerçevesinin belirlenmesi için silmeleri keskin hatlar şeklinde düzenleyerek belirginleştirmiştir (Karademir, 2014: 190).

Kosova camilerinin ana girişlerinde oldukça sade kompozisyonlar halinde kullanılan silmeler ana girişin çerçevesini oluşturup, kademelendirerek derinlik katmış, kendi başına bir süsleme unsuru olarak da girişleri zenginleştirmiştir. Çerçeveyi oluşturan silme grupları, çoğunlukla en dışta bir düz silme ile başlamaktadır. Düz silmeden sonra gelen sıralar ile çerçevenin yüzeyinde kademelenme sağlanmaktadır. Kademelenme çoğunlukla kaval ve oluk silmelerin bir araya geldiği kompozisyonlar ile sağlanmakla beraber, bir kenarı kavisli düz silmeler (iç bükey eğimli silmeler), düz ve pahlı silmeler de bu gruplanmalara eklenmektedir. İncelediğimiz örneklerde bazı silme gruplarının tercih edildiği göze çarpmaktadır. Örneğin, yarım kaval-düz- yarım oluk silme, kaval-düz- yarım oluk, oluk-düz-kaval silme kombinasyonları tercih edilmiştir. Yarım kaval-düz- yarım oluk silme dizilimi; İpek Fatih Camii (15. yy. ilk yarısı), Prizren Gazi Mehmet Paşa Camii (1573-74), İpek Defterdar Camii (16.yy. sonu- 17 yy. başı), Prizren Emin Paşa Camii'nde (1830-31) kullanılmıştır. Kaval ve oluk silmeler, Priştine Fatih Camii'nde (1461) bir düz silme aracılığı ile bağlanmış ve oluk-düz-kaval silme grubunu oluşturmuştur. Kaval ve oluk silmeler arada bir düz silme olmaksızın bir S formu oluşturacak şekilde de bir araya gelerek Kaçanik Sinan Paşa Camii (1594) taçkapısında kullanılmıştır.

İpek'te Muslih Ağa (Fotoğraf 13) ve Hasan Bey (Fotoğraf 14) camilerinin ana girişlerinin çerçevesini oluşturan silmeler günümüzde dış bükey biçimde sıvalı ve üzerleri boyalıdır. Her iki cami de 1999 yılı savaşımdan sonra Suudi sermayesi ile desteklenerek restore edilmiştir. Arazi çalışmamız esnasında, coğrafyada yaşanmış olan iç savaş sonrasında Vehhâbilik etkisi ve finansal desteği ile gerçekleştirilen kimi

onarımlarda Osmanlı döneminin kültür ve mimarisini yansıtan eserlerin mimari unsurları ve süsleme özelliklerinin bilinçli olarak kapatıldığına şahit olduk. İpek'te yer alan bu iki cami de benzer onarımdan geçmiştir. İpek Muslih Ağa Camii'nin restorasyon öncesi fotoğraflarından çerçevenin tek bir dış bükey silme değil, düz bir silme ile başlayan sade bir silme kompozisyonundan oluştuğu, ancak geçirdiği restorasyon esnasında bu silmelerin sıvanarak kapatıldığı anlaşılmaktadır. İpek Hasan Bey Camii'nin ana girişinin de onarım esnasında benzer bir değişikliğe uğrayıp uğramadığını bilinebilmesi için daha detaylı araştırmanın yapılması gereklidir.

İncelediğimiz ana girişlerin büyük bir bölümünde taçkapı çerçevesinin üzeri boş bırakılırken, nadiren çerçevenin üst kesiminde saçaklara yer verilmiştir. Priştine'de Fatih (Fotoğraf 3), Sultan Murad (Fotoğraf 18) ve Yaşar Paşa (Fotoğraf 17) camileri ile Yakova'da ana girişleri ahşaptan imal edilen Mahmut Paşa (Fotoğraf 10) ve Seyfeddin Ziya (Fotoğraf 11) camilerinde ana girişler birer saçak ile sonlanmıştır.

Fotoğraf 13: İpek Muslih Ağa Camii ana girişi.
(Yazarın kişisel arşivi, 2015)

Fotoğraf 14: İpek Hasan Bey Camii ana girişi.
(Yazarın kişisel arşivi, 2015)

Fotoğraf 15: Yakova Hadım Camii ana girişi.
(Yazarın kişisel arşivi, 2015)

Fotoğraf 16: Prizren Gazi Mehmet Paşa Camii ana girişi. (Yazarın kişisel arşivi, 2014)

Fotoğraf 17: Priştine Yaşar Paşa Camii ana girişi
(Yazarın kişisel arşivi, 2015)

Fotoğraf 18: Priştine Sultan Murad Camii ana girişi
(R. Vırmiça kişisel arşivi)

Ana girişi bir ana niş derinliğine sahip olan iki yapı bulunmaktadır. Priştine Fatih Camii (Fotoğraf 3) ve Kaçanik Sinan Paşa Camii (Fotoğraf 4) sırası ile 15. ve 16. yüzyıllara aittir. Her iki girişin de ana nişi sivri kemer tonozludur. Priştine Fatih Camii taçkapısında sivri kemerli kavsara yine bir sivri kemerle bir kuşatılmıştır. Bu kuşatma kemeri silmeler ile profilendirilmiş konsollara oturmaktadır. Kaçanik Sinan Paşa Camii'nin taçkapısının derince nişinin üç yönden basamaklarla doldurulmuş kavsarası Kosova'daki örnekler içerisinde özgün bir yere sahiptir. Ana girişin hafif içerlek tutulmuş kuşatma kemerinin iç yüzüne bakan kenarları daire profilidir.

Örneklerimiz içerisinde sadece Priştine Fatih Camii'nin (Fotoğraf 5) taçkapısında köşe sütuncelerine yer verilmiştir. Bu köşe sütunceleri çokgen kesitlidir ve dört kenarlı profile sahiptir. Sütuncelerin altılık ve başlıkları, bir kum saatinden oluşmaktadır. Kum saatinin üzeri düz bırakılmıştır.

Bazı ana girişlerde bir kavsara oluşmamasına rağmen, kavsara kuşatma kemerini anımsatan çökertme ya da silmeler yer almaktadır. Örneğin; Prizren Gazi Mehmet Paşa Camii'nin taçkapısında (Fotoğraf 16) bir çökertme ile sivri kemer formu oluşturulmuştur. Bu sivri kemerli çökertmenin orta kesiminde yer alan kitabe levhası üstte mukarnas dişleri ile sınırlandırılmış bir nişin içerisinde yer almaktadır. Mukarnas dişleriyle sınırlandırılmış bu nişin varlığı ve konumu ile cephede oluşturulan sivri kemer formu taçkapıda geleneksel şemanın izlerini sürdürmektedir. Priştine Yaşar Paşa Camii'nde (Fotoğraf 17) ise giriş açıklığının hemen üzerine konumlanmış yuvarlak kemerli çökertme bir kuşatma kemerini anımsatmaktadır. Benzer bir şekilde, çoğu girişte bir ana niş kavsarası bulunmamasına rağmen, bazı girişlerin kavsara köşeliklerine denk gelen konumda rozet ve kabara süslemeler yerleştirilmiştir. Bilindiği üzere Anadolu Selçuklu taçkapılarında kemer köşeliklerinde çoğu kez birer iri rozet süsleme konumlandırılmıştır (Öney, 1992:12). İpek Fatih (Fotoğraf 24), İpek Kurşunlu (Fotoğraf 25), Prizren Emin Paşa (Fotoğraf 19), Priştine Suud Efendi (Fotoğraf 20) camilerinin ana girişlerinde çerçevenin üst kesiminde sağ ve solda rozet ve kabaralara yer verilmiştir. Priştine Yaşar Paşa Camii'nde (Fotoğraf 17) ise yuvarlak kemerli çökertme ile silmeler arasında kalan alan bitkisel motifli süsleme ile bezenmiştir. Bu örnekler, ana girişte bir kavsara oluşacak derinlik bulunmasa bile taçkapı kompozisyonunu devam ettirme isteğinin var olduğunu düşündürmektedir.

Fotoğraf 19: Prizren Emin Paşa Camii ana girişi.
(Yazarın kişisel arşivi, 2015)

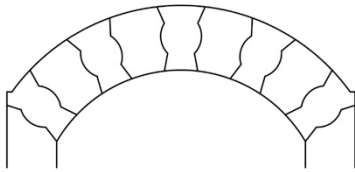
Fotoğraf 20: Priştine Suud Efendi Camii ana girişi
(R. Virmişa kişisel arşivi)

Bir mekâna giriş ve çıkışı sağlamak için duvarda bırakılan giriş açıklıkları, genellikle iki yanda söveler, üstte bir kemer ya da atkı taşı, zeminde ise bir eşik taşı ile sınırlanmıştır. Giriş açıklığı örtüleri yapının ana girişinin dışarıya bakan cephesinde yer alan kemerlerdir ve açıklığın şekillenmesinde etkili unsurlardan bir tanesidir. Giriş açıklığı kemerleri ana girişin tarihlenmesi konusunda bilgi vermektedir. Anadolu Selçuklu, Erken ve Klasik Osmanlı dönemi taçkapılarında hâkim kemer biçimi basık kemerdir (Ünal, 1982:46; Çakmak, 2001:60).

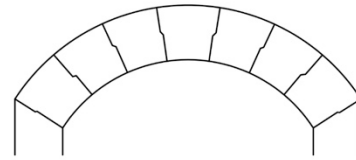
Kosova'da 15-16. yüzyıla tarihlenen ana girişlerde de giriş açıklıkları çoğunlukla basık kemerlidir (Tablo 2). Sonraki yüzyıllara ait örneklerde basık kemerlerin yanısıra yuvarlak kemerlere de yer verilmiştir (Tablo 3).

Örneklerimizde giriş açıklığı kemerleri düz derzli (Prizren Emin Paşa Camii) ve zıvanalı geçmeli (Priştine Fatih Camii, Priştine Piri Nazır Camii, İpek Fatih Camii, Prizren Gazi Mehmet Paşa Camii, Yakova Hadım Camii, Kaçanik Sinan Paşa Camii, İpek Defterdar Camii, Prizren Sinan Paşa Camii, İpek Kurşunlu Camii) olarak örülmüştür. Günümüze boyalı olması sebebi ile Priştine Sultan Murad Camii, İpek Muslih Ağa Camii, Priştine Suud Efendi Camii'lerinin ana girişlerinde kemer taşı geçmeleri tespit edilememiştir. Priştine Yaşar Paşa Camii'nin (Fotoğraf 17) taçkapısında ise açıklığın kemeri yekpare bir taş ile geçilmiştir.

Giriş açıklığı kemerlerinde çoğunlukla zıvanalı geçmeler kullanılmıştır. Zıvanalı geçmelerde sade bir girinti çıkıntıdan ibaret basit geçmelerin kullanıldığı ana girişler çoğunluğu oluşturmaktadır. Priştine Fatih Camii ve Yakova Hadım Camii'nde içbükey- dışbükey profiller ile oluşturulan geçmeler bulunmaktadır. Priştine Fatih, Prizren Suzi Çelebi, Prizren Gazi Mehmet Paşa, Yakova Hadım, Kaçanik Sinan Paşa ve Prizren Sinan Paşa camilerinde ana giriş kemerlerinin geçmelerinde iki renkli taş kullanılmıştır.

Çizim 1: Yakova Hadım Camii Camii ana giriş
kemerini çizimi.

Çizim 2: Prizren Gazi Mehmet Paşa Camii ana giriş
kemerini çizimi.

Giriş açıklığı söveleri çoğunluk ile mermer ve düzgün kesme taştan imal edilmiştir. Sövelerin büyük bir kısmı yekparedir. Söve yüzeyleri ise süslemesizdir. İncelediğimiz ana girişlerde söve konsoluna rastlanmamaktadır. Oysaki, Osmanlı yönetiminde aynı idari birime dahil olan günümüz Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'ndeki 15-16. yüzyıllarda inşa edilmiş olan camilerin ana girişlerinde söve konsollarına yer verilmiştir (İlter Alper- Bubur, 2021). Kosova'da incelediğimiz camilerden 19. yüzyıla tarihlenen Yakova

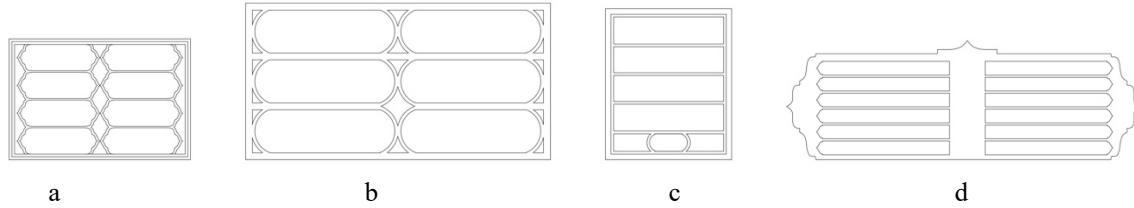
Molla Yusuf ile Priştine Suud Efendi ve Sultan Murad camilerinin ana girişlerinde koltuk taşları söve konsolu olarak biçim almış ve girişlerin yuvarlak kemerli açıklıkları bu taşların üzerine oturmuştur.

Ana giriş çerçevesinin içerisinde yer alan kitabeler, girişin mimari unsurlarından biri olarak sayılmamakla birlikte, sıklıkla görülen birer parçası olmuşlardır. Kitabeler, sadece bani, usta, tarih gibi bilgileri barındırmakla kalmaz, aynı zamanda ana girişin tasarımına dekoratif olarak katkıda bulunarak, süsleme programının bir parçası haline gelirler. Bilindiği üzere çalışmış olduğumuz coğrafya hem doğal afetler hem de savaşlara tanıklık etmiştir. Yapılar insan eli ile bilinçli ve bilinçsiz tahribata maruz kalmıştır. Bu sebeple kitabelerin bir kısmı da zarar görmüştür. Kimi yapılarda ana girişin hemen üzerinde boş bir niş günümüze ulaşabilmiştir. Bu nişlerin özgününde yapının kitabesine ev sahipliği yaptığını düşünüyoruz.

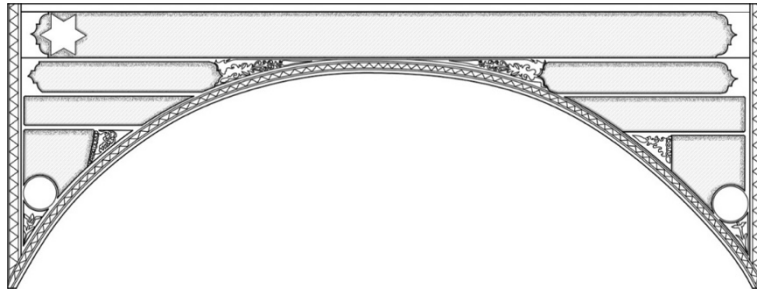
Genel itibari ile ana girişlerde kitabeler, girişin orta aksında ve giriş açıklığının hemen üzerine yerleştirilmiş yatay dikdörtgen levhalardır. Örneklerimiz içerisinde dikey dikdörtgen şekilli kitabeler de yer almaktadır. İpek Muslih Ağa Camii'nin kitabesi, kaş kemerlidir ve yuvarlak kemerli bir niş içerisine yerleştirilmiştir. Priştine Suud Efendi Camii'nde ise rozet şekilli bir kitabe yer almaktadır.

Kitabelerin büyük bir çoğunluğu mermer levha üzerine kabartma tekniği ile işlenmiştir. Satırların arası çoğunlukla düz bir silme ile ayrılmıştır. Priştine Fatih Camii'nin (Fotoğraf 3) kitabesi levha üzerine boya ile yazılmıştır. Yakova Hacı Ömer Camii'nde ise (Fotoğraf 9, Çizim 4) kitabe ahşap plaka üzerine kabartma tekniği ile işlenmiştir.

Bazı kitabelerde yazı kartuşları içerisine alınmıştır. Kartuşların kısa kenarları yarım daire biçiminde şekillendirilebildiği gibi, dilimli kemer, stilize palmet şeklinde düzenlenenleri de bulunmaktadır (Çizim 3). Priştine Yaşar Paşa Camii'nin yatay dikdörtgen kitabeliğinin iki yanı ve üst kesiminin ortası içbükey ve dışbükey profillerle şekillendirilmiştir, böylelikle kitabe levhasının tümü tek bir kartuş görünümüne sahip olmuştur (Çizim 3-d).

Çizim 3: Kitabe levhaları. a) Prizren Gazi Mehmet Paşa Camii b) Kaçanik Sinan Paşa Camii c) Prizren Emin Paşa Camii d) Priştine Yaşar Paşa Camii.

Çizim 4: Yakova Hacı Ömer Camii kitabesi çizimi.

Süsleme

Ana girişler dönemlerinin genel özellikleri içerisinde süsleme programı açısından oldukça sadedir. Girişlerin cephede vurgulanmasını sağlayan ana öge, çerçeveyi oluşturan silmelerdir. Silmeler haricinde süsleme çoğunlukla alçak kabartma tekniğinde işlenmiş motiflerden oluşmaktadır.

Osmanlı sanatında 15. yüzyıl başından itibaren birden fazla çeşitteki taşın bir arada kullanılması ile meydana getirilen süslemelere oldukça sık rastlanmaktadır (Demiriz, 1979: 12). Örneklerimiz arasında iki renk taşın dönüşümlü kullanılması ile meydana getirilen giriş açıklığı kemerleri bu grupta yer alan süslemelerdir.

İncelediğimiz ana girişlerde süslemeler çoğunlukla madalyonlar içerisinde yer alan kabartma motiflerdir. Bunların büyük bir kısmını gülbezekler oluşturmaktadır. Grift süslemelerin bulunduğu madalyon

örnekleri sayıca azdır. Girişlerde sıklıkla gördüğümüz geometrik motif (altı köşeli yıldız) mühr-i Süleyman motifidir. İpek Fatih Camii (15. yy.) (Çizim 5) giriş açıklığı kemeri kilit taşında, Yakova Hacı Ömer Camii (1750-51) (Çizim 4) kemer köşeliğinde, Prizren Emin Paşa Camii (1830-31) (Çizim 6) kavsara kemer köşeliklerinin yerinde, Yaşar Paşa Camii (1834- 35) (Fotoğraf 17) kemer alınlığında, Priştine Suud Efendi Camii (1897) kavsara kemer köşeliklerinin yerinde daire şekilli bir madalyon içerisinde altı kollu yıldız motifine yer verilmiştir. Çarkıfelek motifî girişlerde yer alan geometrik motiflerden bir diğeridir. Örneklerimizde, Prizren Saraçhane Camii ana girişi kemerinin kilit taşında bir çarkıfelek motifî yer almaktadır (Fotoğraf 21).

Gülbezekler ve tek bir çiçekten oluşan motifler ana girişlerde sıklıkla tercih edilen bitkisel süslemelerdir. Priştine Suud Efendi Camii'nin kilit taşındaki küre formundaki sarkıtın altında (Fotoğraf 22) ve Prizren Sinan Paşa Camii'nin giriş açıklığı kemer köşeliğine bir çiçek motifî yerleştirilmiştir (Fotoğraf 23) Çiçek motifleri Prizren Emin Paşa Camii, İpek Fatih Camii ana girişlerindeki gibi altı köşeli yıldızların merkezine yerleştirilmiş olarak da görülmektedir (Çizim 5, Çizim 6).

Çizim 5: İpek Fatih Camii mühr-i Süleyman motifi.

Çizim 6: Prizren Emin Paşa Camii mühr-i Süleyman motifi.

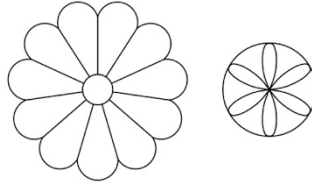
Fotoğraf 21: Prizren Saraçhane Camii ana girişi, kilit taşı detayı. (Yazarın kişisel arşivi, 2014)

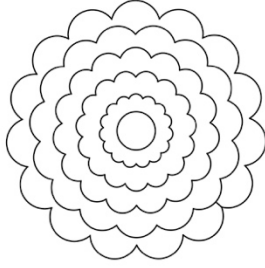
Fotoğraf 22: Priştine Suud Efendi Camii ana girişi küre şekilli sarkıt detayı. (Yazarın kişisel arşivi, 2015)

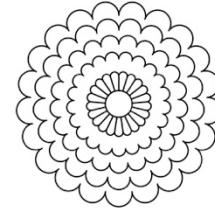
Fotoğraf 23: Prizren Sinan Paşa Camii taçkapısı kemer köşeliğinde yer alan çiçek motifî. (Yazarın kişisel arşivi, 2014)

Çizim 7: İpek Kurşunlu Camii ana girişinde yer alan gülbezekler.

Çizim 8: İpek Fatih Camii çiçek motifli kabara.

Çizim 9: İpek Kurşunlu Camii çiçek motifli kabara.

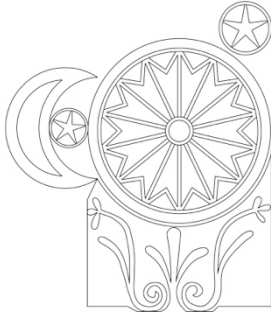

Fotoğraf 24: İpek Fatih Camii ana girişi. (Yazarın kişisel arşivi, 2015)

Fotoğraf 25: İpek Kurşunlu Camii ana girişi. (Yazarın kişisel arşivi, 2015)

İncelediğimiz yapılardan bazıları sahip oldukları süslemeler açısından dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki İpek Fatih Camii'dir (15.yy.) (Fotoğraf 24, Fotoğraf 26, Çizim 10, Çizim 11) 17.yüzyıldan sonra elden geçtiğini düşündüğümüz taçkapısının giriş açıklığının kilit taşında, kitabeliğin ve yuvarlak kemerli pencerenin iki yanında süslemelere yer verilmiştir. Kilit taşında, merkezinde çiçek olan altı kollu yıldızdan oluşan kabartma tekniği ile yapılmış bir madalyon bulunmaktadır. Kitabeliği çerçeveleyen silmelerden en dıştaki, bitkisel örnekli bir bordürdür. Kitabeliğin iki yanına simetrik olarak yerleştirilmiş birer çiçek vardır. Bunlardan sol taraftakine bitişen bir ay yıldız bulunmaktadır. Pencere kemerinin iki yanında, birer kabara yer almaktadır. Bu kabara, merkeze doğru daralan beş kat çiçekten oluşmaktadır. Benzer rozet ve kabara İpek Kurşunlu Camii ana girişinde de vardır. İpek Kurşunlu Camii ve İpek Fatih Camii'nde yer alan bu çiçek motifli kabara ve motifler Kosova'daki kule evlerin süslemelerinde de bulunmaktadır (Drançolli, 2001). İpek'teki bu iki eserin ana girişlerinin 17. yüzyıldan sonra onarımdan geçtiği bilinen bu iki eserin ana giriş süslemelerinde yöresel etkiler izlenmektedir.

Çizim 10: İpek Fatih Camii kitabeliğinin sol kesiminde yer alan süsleme.

Çizim 11: İpek Fatih Camii kitabeliğinin çevresinde yer alan bordür şeridi.

Süslemeleri açısından dikkate değer bir diğer örnek ise Priştine Yaşar Paşa Camii ana girişidir. Priştine Yaşar Paşa Camii'nin (1834-35) taçkapısında, giriş açıklığının hemen üzerinde kaş kemer ile taçlanmış kare biçimli bir çerçevenin içerisine mühr-i Süleyman motifi yerleştirilmiştir (Fotoğraf 17, Fotoğraf 27). Daire içerisinde alınmış bu mühr-i Süleyman'ın üst kısmında kıvrımlı dallar ile oluşturulmuş bitkisel bir süsleme bulunmaktadır. Mühr-i Süleyman'ın her iki yanı ile üstünde ve taçkapının tepeliğinde çiçek motifli kalem işleri yer almaktadır. Kaş kemerli çerçeve kıvrık dallar ile iç içe geçmiş bir yazı bordürü ile kuşatılmıştır. Giriş açıklığının üst kesiminde yer alan yuvarlak kemerli çökertmenin köşeliklerinde alçı süsleme ile natüralist üslupta işlenmiş kabartma çiçek motifleri bulunur.

Fotoğraf 26: İpek Fatih Camii ana girişi süslemelerinden detay. (Yazarın kişisel arşivi, 2015)

Fotoğraf 27: Priştine Yaşar Paşa Camii ana girişi süslemelerinden detay. (Yazarın kişisel arşivi, 2015)

Ana girişlerde yer alan kitabelerde, seyrek de olsa bitkisel motifli süslemeler bulunmaktadır. Bitkisel motifler kimi zaman yazının içerisinde, kimi zaman da kartuşların arasında ya da çevresinde bir süsleme unsuru olarak yer almıştır. Priştine Fatih Camii, Priştine Yaşar Paşa Camii, Prizren İlyas Kuka Camii, Yakova Hacı Ömer Camii (Çizim 4) kitabelerinde bitkisel motiflere yer verilmiştir.

Geniş anlamıyla kalem işi veya kalemkârî, genellikle fırça ile meydana getirilen renkli desenler olarak tanımlanmaktadır. Kalem işi yoğunlukla sıva üzerinde görülmekle beraber, taş üzerinde de uygulanır (Demiriz, 1979: 23). Yakova Hadım Camii'nin (Fotoğraf 15) yapının onarım geçirdiği 19. yüzyıla ait geç dönemli süslemelerinde kalem işi bezemeler bulunmaktadır. Ters U biçimli çerçevesinin geniş düz silmesi iki yanda, üst üste yerleştirilmiş bitkisel motiflerle, üstte ise bir yazı şeridi ile süslüdür. Pahlı silmesi ise, kıvrım dallarla bezelidir. Kapının sağ ve sol üst köşesinde ise manzara tasvirli bezemeler yer almaktadır. Günümüzde üzeri beyaz renkte boyalı olan İpek Muslih Ağa Camii ana girişinin, geçmişte renkli boyalar ile süslenmiş olduğu, 1999 savaşında yanarak hasar gören yapının sıvalarının altından eski boya katmanının ortaya çıkması sonucu anlaşılmıştır.

Yakova'da geç tarihli örnekler olan Hacı Ömer, Mahmut Paşa, Seyfeddin Ziya ve Kosar camilerinde kapı kanatlarının yanı sıra, ana giriş çerçevesini oluşturan silmeler, kitabelik, saçak gibi unsurlar da ahşap profillerden üretilmiştir. Biçimsel olarak birbirine çok benzeyen Mahmut Paşa ve Seyfeddin Ziya camilerinin ana girişinde ana süsleme unsuru ahşap silmelerdir. Yakova Hacı Ömer Camii'nde ise silmelerin yanı sıra ana girişin kemer alınlığının tüm yüzeyi alçak kabartma tekniğinde yazı ve süsleme ile kaplanmıştır. Eserin yapım kitabesi olan bu yazı gülbezek, mühr-i Süleyman ve bitkisel motifler ile süslenmiştir. Alınlığın alt ve yan kenarları üçgenlerden oluşan bir kenarlık ile sınırlanmıştır (Çizim 4).

Değerlendirme ve Sonuç

Kosova Cumhuriyeti'nde yer alan Osmanlı dönemi anıtları coğrafyada meydana gelen doğal afet ve savaşlar sebebi ile zarar görmüş ve sıklıkla onarımdan geçmiştir. Bu onarımlar esnasında ana girişlerden bir kısmının da kapsamlı bir şekilde elden geçtiği anlaşılmaktadır. İncelediğimiz ana girişlerden on bir adedini 15 ve 16. yüzyıllara, on dört adedini ise 17-19. yüzyıla tarihlendirmekteyiz.

Bulundukları yapının cephesinde konumlanışları bakımından Kosova'da incelediğimiz cami ana girişleri genellikle giriş cephesinin ortasına yerleştirilmiştir. Camilerde ana giriş, istisnalar haricinde mihrap ile aynı aksta olacak şekilde kuzey cephede yer almaktadır. Bu bağlamda, Anadolu Selçuklu döneminden başlayarak, erken Osmanlı döneminde de devam eden giriş açıklığının mihrap ile aynı eksen de konumlanması geleneği örneklerimizde de paralellik gösterir.

Kosova'da incelediğimiz ana giriş örneklerinde Anadolu Selçuklu dönemine ait taçkapı unsurlarının sadeleşmiş biçimde devamlılığını görmek mümkün olmuştur. Osmanlı döneminde son cemaat yerinin cami programına katılması, taçkapının kitlesel özelliği ile uzaktan görülebilen ve yapının cephesini tek başına temsil edebilen taşkın bir eleman olma özelliğini değiştirmiştir. Taçkapının dışa taşkın kitlesel formu devam etmemekle birlikte, taçkapı şemasını oluşturan diğer öğeler sadeleşerek korunmuş ve genel taçkapı kompozisyonu devam ettirilmiştir. Örneğin, Anadolu Selçuklu döneminin taçkapı çerçevesini oluşturan zengin, plastik etkisi yoğun ve çoğunlukla süsleme bordürleri ile harmanlanmış olan silme kuşakları, örneklerimizde sadeleşmiş silme grupları olarak çerçeveyi oluşturmaya devam etmiştir.

Kosova'da çalışma kapsamımızdaki yapılarda ana girişi oluşturan başlıca unsurlar, silmeler ile oluşturulmuş dikdörtgen bir çerçeve, yatay dikdörtgen kitabelik, giriş açıklığı kemeri ve sövelerdir. Ana niş, kavsara, köşe sütunceleri, yan nişler, saçak, tepelik gibi unsurlar sayıca daha az örnekte yer almaktadır.

15 ve 16. yüzyıla ait ana girişler genel itibariyle silmeler ile oluşmuş bir çerçevenin varlığı, basık kemerli giriş açıklıkları ve hemen üzerinde konumlanmış yatay dikdörtgen kitabelikleri ile Anadolu'daki çağdaşları ile paralellik göstermektedir. 17. yüzyıldan itibaren merkezi otoritenin zayıflaması ve daha sonraki dönemlerde batılılaşmanın etkisi örneklerimizde gözlenmektedir. 17. yüzyıldan sonraki dönemlere ait ana girişlerde yuvarlak kemerli açıklıkların kullanılmaya başlanması, silmeler ile oluşturulan çerçevenin varlığı ile Anadolu örneklerini izlemektedir. Bu dönemde kimi ana girişlerde Osmanlı karakteri korunur iken, özellikle süsleme unsurlarında yerel etkilerin görüldüğü girişler sayıca artmaktadır. İpek'te yapımından sonraki dönemlerde elden geçtiği anlaşılan Fatih ve Kurşunlu camilerinin ana girişlerinin taş süslemeleri yerel etkilerin görüldüğü örnekler arasında sıralanabilir. Yanı sıra, Yakova'da ana girişleri ahşaptan imal edilmiş olan Hacı Ömer, Mahmut Paşa, Seyfeddin Ziya ve Kosar camileri malzeme kullanımı açısından çağdaşlarından farklılaşmaktadır.

Girişlerin büyük bir kısmında ana niş derinliği azalmış ya da tamamen yok olmuştur. Bu sebeple çoğunluğunda bir kavsara oluşmamaktadır. Kavsara oluşmamasına rağmen bazı girişlerde kavsara kuşatma kemerini anımsatan çökertme, silmeler ve süslemeler bulunmaktadır. Bu örnekler ana girişte bir kavsara oluşmasa da taçkapı geleneğini devam ettirme isteğinin var olduğunu düşündürmektedir.

Ana girişler süsleme programı açısından oldukça sadedir. Girişlerin cephede vurgulanmasını sağlayan ana öge, çerçeveyi oluşturan silmelerdir. Bunun haricinde kalan süslemelerin büyük bir kısmını gülbezekler ile mühr-i Süleyman motifleri oluşturmaktadır. Yakova Hadım Camii ana girişinin 19. yüzyılda eklendiği anlaşılan kalemişleri ile yine 19. yüzyıla tarihlenen Priştine Yaşar Paşa Camii ana girişinin süslemelerindeki yoğunluk dikkat çekicidir.

Balkanlar'daki Osmanlı dönemi mimari eserleri Anadolu'daki çağdaşı yapılar ile birçok yönden benzerlik göstermektedir. Osmanlı mimarisi cami tipolojisinde 14. yüzyıldan itibaren tek kubbe ile örtülü kübik hacimli, tek minareli camiler yaygın bir yer edinmiştir. Balkanlar'da da klasik dönem ve sonrasında tek kubbesi ve üç gözlü son cemaat yeri ile camiye bitişik minaresi bulunan bu şema sıklıkla kullanılmıştır. Mimari tasarımın yanı sıra, yapı elemanlarında da paralellikler bulunmaktadır. Osmanlı mimarisinde merkezin etkisi görülmekle birlikte, yapıların inşa edildiği bu coğrafyadaki kültürel ortam, malzeme olanaklarıyla sosyal ve ekonomik çevrenin de etkisi ile bir sentez oluşmuştur. Kosova'da incelediğimiz

yapılara ait ana girişler de Anadolu'daki çağdaşları ile birçok benzer unsur taşımaktadır. 17. yüzyıl ve sonrasında yerel etkilerin daha fazla hissedildiği bir çeşitlilik oluşmakla beraber, erken ve klasik dönem Osmanlı taçkapı şemasının sürdürüldüğü örnekler de vardır. Örneğin 19. yüzyılda inşa edilmiş olan Prizren Emin Paşa Camii'nin ana girişi silmeleri ve basık kemerli giriş açıklığı ile bu şemayı sürdüren bir örnek olarak gösterilebilir. Kosova'nın İpek ve Yakova gibi daha çeperde kalan şehirlerinde yerel etkilere sahip örnekler daha çok rastlanırken, Prizren ve Priştine gibi Osmanlı döneminde eyalet merkezliği de yapmış olan şehirlerde geleneksel taçkapı kompozisyonunun korunduğu dikkat çekmektedir.

Bilindiği üzere ana girişler Türk mimarisinde anıtsal yapıların öne çıkan unsurlarından bir tanesi olagelmıştır. Osmanlı dönemi yapılarında ana girişlerin kronolojik olarak Anadolu coğrafyası dışında da araştırılması ve sürekliliğinin incelenmesinin Osmanlı sanatı ve mimarisi alanındaki çalışmaları zenginleştireceğini düşünüyoruz. Çalışmamızın, Balkanlar'daki Osmanlı mimarisi hakkında yapılacak değerlendirmelere katkı sağlayacağına inanıyor; Balkanlar ve diğer çeper bölgelerde yer alan Osmanlı eserlerine ait taçkapı ve benzeri mimari unsurlar hakkında gelecekte yapılacak çalışmalara ışık tutacağını ümit ediyoruz.

Kaynaklar

- Aktepe, M. (2002). Kosova Maddesi, TDV İslâm Ansiklopedisi (Cilt. 26, 216-219) Ankara.
- Aruçi, M. (2002). Kosova Maddesi, TDV İslâm Ansiklopedisi (Cilt. 26, 219-221) Ankara.
- Ayverdi, E.H. (1981). Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, III. Cilt, 3. Kitap. İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- Bajgora, S. (2013). Destruction of Islamic Heritage in the Kosovo War (1998-1999), Prishtina.
- Berti M. (2012). "Il Restauro Della Moshcea Defterdar a Peje in Kosovo", Restauro Conservativa e Tutela Ambientale, 42-54.
- Çakmak, Ş. (2001). Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Taçkapılar (1300-1500). T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Demiriz, Y. (1979). Osmanlı Mimarisinde Süsleme, 1 Erken devir, (1300-1453), Kültür Bakanlığı, İstanbul.
- Drançolli, F. (2001). Kulla Shqiptare, Prishtine.
- Drançolli, F. (2011). Monumental Heritage in Kosova, Prishtine.
- Göktaş A. (2016). "Priştine'de Piri Nazır Camisi", Restorasyon Yıllığı, S.13, İstanbul, 174-187.
- Hafız N., Asım M. (1977). "Priştine Kitabeleri", Çevren Dergisi, Sayı 15, Priştine, 75- 93.
- İbrahimgil M.Z.- Konuk N. (2006). Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri, Ankara.
- İlter Alper B.- Bubur R. (2021). Makedonya'da Osmanlı Dönemi Anıt Yapılarında Ana Girişler, İzmir.
- Karademir, M. (2014). Mimar Sinan Dönemi Yapılarında Taçkapılar, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Konya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Kiel M., Hafız N. (1978). "The Mosque of Kel Hasan Aga in the Village of Rogova". Prilozi za orijentalnu filologiju, 28-29:411-422.
- Kosova Kitabeleri (2014). İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.
- Kuban D. (1978). 100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Ödekan, A. (1988). "Taçkapılar", Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri, C.1, İstanbul.
- Öney, G. (1992). Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Özergin K., Kalesi H., Eren İ. (1968). Prizren Kitabeleri, Vakıflar Dergisi, s.7, İstanbul, 75-96.
- Vırmiça, R. (1999). Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Vırmiça, R. (2009). Kosova'da Fatih Devri Eserleri ve Kosova Efsaneleri, Prizren.
- Ünal, R.H. (1982). Osmanlı Öncesi Anadolu- Türk Mimarisinde Taçkapılar, İzmir.

DOCUMENTATION AND ASSESSMENT OF PORTALS AT THE OTTOMAN PERIOD MOSQUES IN THE REPUBLIC OF KOSOVO

Buket İlter Alper

ABSTRACT

Ottomans had left numerous valuable works of architecture on the lands within the borders of today's "Republic of Kosovo" in Balkans. Many of these works had either been destroyed or demolished, while some others could survive to the present day. This paper aims to introduce the main entrances of mosques from the Ottoman period (15th-20th centuries) in the cities of Prishtina, Prizren, Gjakova and Peja in the Republic of Kosovo. Our objective is to document and evaluate these entrances within the realm of portals in Ottoman art and architecture. Portals which are emphasized either with a frame or other decorative means on the facade have been selected and evaluated by means of their location on the facade, architectural form, material, ornamentation, and the elements they consist of. The courtyard or garden gates of the mosques are excluded from the scope of the research, only the main entrances providing access to the prayer halls have been considered within the scope of this study. Most of the portals at the mosques are located on the same surface with the façade and have a frame marked with profiles. The main entrances are considered modest in terms of the ornamentation program. The main decorative feature on the portal is the plastic effect of the profiles. Paper also aims to study these main entrances as artefacts produced in the periphery of the Ottoman Empire and compare them to Anatolian examples. In this context, portals in Kosovo are studied, whether they contain similar architectural elements as Anatolian examples, and how these elements evolved over time.

Keywords: Kosovo, Balkans, Portal, Door, Ottoman Architecture